

Tomáš Trnka
Maják filosofického myšlení
(Hledám tajemství života, Praha³ 1940, s. 26-31)

Filosof se podobá Bludnému Holanďanu; podobá se lodníku v bouři, jenž pluje nejistými končinami a potřebuje světelného majáku, aby mu ukazoval cestu a varoval ho před nebezpečím. Nebo se podobá filosof cestovateli v neznámých končinách a pak potřebuje kompasu, podle něhož by se orientoval. Slovem, filosof, aby vůbec mohl počít filosofovat, musí si nalézt pevné, nezvratné východisko. Filosofické záhady jsou mořem nejistot, neznámými končinami, kosmem kolotajícím, kde není pevného bodu. Archimedes si řekl: kdyby mně byl dán ve vesmíru pevný bod, v němž bych mohl upevnit kladku, vyšinul bych zemi z její dráhy. Tak kolotají a řítí se neznámými drahami od věků do věků věčné záhady, jichž nikdy nezastavíme v jejich pohybu, nikdy nevyšineme, abychom se jich zmocnili svým myšlením. I je filosof Archimedesem, jenž touží po pevném bodu, z něhož by mohl vyjít.

Každý filosof musí mít pro své myšlení, ať spekulativní, ať kritické, jakousi operační základnu, předpoklad pro sebe zdůvodněný. Naivní člověk věří prostoduše ve hmotný svět osob a věcí, které jsou kolem něho. A podle svého je kriticky posuzuje. Tak také Berkeley a Hume věřili v svět hmotný, v přírodu, věřili v existenci lidských tělesných smyslů a teprve na podkladě této základny, opřevše se o ni jako člověk ve člunu patama svých nohou o pevné dno loďky, počali spekulovat o tomto světě a jeho podstatě. Jejich myšlení bylo v rozporu s jejich základnou, z níž vyšli.

Descartes byl opatrnější a metodicky správnější: chtěl si nalézt nejprve archimedovský pevný bod pro své další myšlení. Naše smysly nás klamou, klame nás i myšlení, vše můžeme považovat za sen. Zavřeme oči: nevidíme nic. Usneme: nevíme, existuje-li svět. Veliká nejistota a pochybování zavládá v mém nitru. Ale Descartes uvažuje: Pochybovat mohu o všem, ale o čem nemohu pochybovat, je, že pochybuji. I dospěl Descartes – podle své formulace – k pevnému bodu: cogito, ergo sum. Zaslouhou Descartovou je důkaz, že základem filosofického myšlení je jistota o mé existenci a že filosofování Berkeleyovo a Humovo je metodicky nesprávné, samo o sobě sporné.

Ovšem formulace Descartova byla intelektualistická, jednostranná. Poznal to již Maine de Biran, chtěje nahradit Descartovo „myslím, tedy jsem“, formulí voluntaristickou: „chci, tedy jsem“ (je veux, donc je suis). I tato formulace je jednostranná a Bergson ji nahrazuje definicí instinktu a citu, když tvrdí, že cit je základem existence člověka, kdežto vnímání je čímsi neosobním, ba mimoosobním.

Všechna tato odůvodnění existence jsou jednostranná, vyvozená až z duševní činnosti. Pro naše dnešní myšlení filosofické, kdy rozbita je substance, rozbity mohutnosti, rozbit substanciální pojem vědomí, platí spíše opačně: Jsem, tedy snad myslím, cítím, chci. Jsem si vědom své existence, své bytosti bez pomoci myšlení a myšlení vyplývá teprve z této mé existence. Jsem proto, že bije mé srdce, že já jsem (– ne subjekt noetický a psychologický vůči objektu), že život vyvěrá z mého srdce, že srdce jako symbol po celou dobu mého bytí si rytmicky zpívá svou píseň růstu a žití. Tento růst nepotřebuje, aby byl odůvodňován myšlenkou ani vůlí ani citem. Jsem, tedy snad i myslím. Myšlenka je spíše závěr mé existence, nikoli má existence sama.

Život člověkům bývá srovnáván s potokem, řekou. Člověk se narodí, jako když vytryskne pramen z podzemí kdesi v horách; pramen rozběhne se radostně mezi skalami, ubíhá mezi lučinami, až se rozleje v mohutný proud v nížinách, kde leží úrodná pole: to člověk dospívá plných mužných let. Plyne však proud dále, chabne a konečně se vlévá do moře, vrací se ve smrti do lůna země, odkud vyšel. Říká se, že základem života je pud po sebezachování. Pak by pud sebezachování byla ona píseň srdce a růstu a života, jistota, se kterou strom roste, zraje, stárne, trouchniví, umírá; jistota, se kterou se proud řeky řine stále

vpřed. Obyčejně se domníváme, že pud sebezachování je pouze snaha či instinkt udržet se na životě. To však není pravda. Pud sebezachování je tajemný zákon: růst, růst, aby se uzrálo. Pud sebezachování je ona síla, onen tlak proudu, jenž žene zárodek dítěte v těle matčině, aby zrál a se narodil, a když se pak člověk narodí, jeví se pud sebezachování jako cíl života v zákonném zrání a smrti. Proto pud sebezachování se staví proti všemu, co násilně, protipřírodně chce zasahovat v běh života, co násilně chce přervat život, nebo násilně, uměle prodloužit život: staví se proti nemoci, ale staví se také proti tomu, aby člověk žil věčně.

Toto sebeprožívání života je jistota mé existence, tato jistota je a musí být filosofu předpokladem. Znamenitě a nevyvratitelně tuto jistotu o existenci člověka líčí Tolstoj u dětí a zvířat, u nichž vědomí se ještě neprobudilo. Tato jistota je bezprostřední a neomezená víra zrozeného života v sebe sama. Pak teprve se z ní zrodí vědomí a jistota může se stát uvědomělou, právě jako z bytosti jedinečné stává se kombinací vědomí noetický a psychologický subjekt, když dítě z jedinečné objektivity, neutrality své bytosti teprve později vytvoří si své „já“. Dítě cítí, prožívá svou bytost, svou existenci jaksi neutrálně, objektivně, nerozeznávajíc svého já od ostatní přírody a teprve později dospívá k sebevědomí a procítění a vědomí svého subjektu. Dospívá k pojetí, vymezení, uvědomění svého já tím, že se v něm zesiluje jistota jeho existence. Jak správně říká Bergson, uvědomujeme si svou osobu především proto, že zatímco se pohybujeme ve světě stále novém a novém, setkáváme se stále s něčím stejným: a to je naše tělo, náš život.

Dítě zesiluje jistotu, víru ve svou existenci prožíváním své osoby, uvědomujíc si, prožívajíc její vymezenost. Dítě naráží na okolní svět jako pramen, potok na přírodu, a tím vymílá si v ní řečiště, vymezení svého já. Potok se omezuje břehy, člověk vědomím své osobnosti. To je druhý stupeň víry člověka v sebe sama. Víra zesílená prožíváním a uvědomováním hranic, forem, do nichž je vůči ostatní přírodě člověk uzavřen. Pod tlakem tohoto uvědomění svého života, svého já, vzniká v člověku otázka po smyslu jeho života. Člověk, jenž počíná filosoficky hloubat, je jako ten, kdo naráží se zavřenýma očima na okolní předměty: uvědomuje si ostatní přírodu a vztah své bytosti k přírodě. Zároveň otevře oči, rozhlíží se kolem sebe a žasne nad tím, co vidí. Mají tedy pravdu Platon a Aristoteles, že počátkem filosofování je úžas, který roznítí pak zvědavost. Současně s těmito otázkami se vynoří záhada druhá: co jsem v této přírodě, odkud jsem vyšel, proč jsem zde, co je můj život, jaký je smysl mého života. Obyčejný člověk ustrne na těchto otázkách, odpovídá si na ně podle svého života praktického, podle toho, jaký má osud na světě, jak se utváří jeho poměr k světu. Tolstoj zdůrazňuje, jaký vliv mělo na jeho duševní rozvoj vědomí, že je ošklivý. A tak každý člověk podle svého vlivu na okolí a podle vlivu okolí na sebe vytvořuje si názor na život.

To však ještě nestačí k pravému filosofování. To není vrcholná jistota o mé existenci. To je vymezování já z prosté objektivní neutrality přírodní směrem k subjektivnímu nazírání na svět.

Abychom se zhostili a zbavili této subjektivnosti, abychom se ponořili do pravého filosofování, musíme se ponořit do svého života, zamyslet se nad svým životem bez ohledu na utilitaristický vztah k ostatní přírodě a ostatním lidem. Vznik tohoto pravého filosofování je podepřen a umožněn ještě stupňující se jistotou v můj život, kdy uvědomuji si svůj život, ne vymezím-li svou osobu vůči přírodě, nýbrž prožiji-li, že život můj je omezen sám sebou, svým narozením a svou smrtí.

Život je píseň srdce: odkudsi ze symfonie rytmického dechu života se rozechvělo pomalu srdce dítěte; rozepělo si svou píseň o růstu. A toto srdce se přestane jednou ve smrti chvít, přestane tlouci. Narodí se člověk, žije, umře. *Pojmy „narození“, „smrt“ podtrhují, zesilují víru v život a činí ze života záhadu.* Kdyby život člověka byl nesmrtelně věčný, neměli bychom vůbec jistoty o své existenci, nebyli bychom si vůbec vědomi života, jako bychom si nebyli vědomi světla, kdyby nebylo tmy, jež je jako pozadí ke světlu. Tam na nebi skutečně

září množství hvězd – životů lidských; v prohlubni, v nesmírné hloubce skutečna svítí nesčetné hvězdy životních světél. O těchto světlech víme, tato světla vidíme, protože mezi nimi a za nimi jako jejich pozadí je rozestřena tma noci, smrti. Co jsou tato světla, co jsou v životě lidském?

Z této jistoty této víry v můj život se rodí filosofická otázka po smyslu života a všeho, co je kolem něho. Záhada života je tajemné město ohrazené nepřekročitelnou zdí: do tohoto města vedou pouze dvě brány: brána narození a brána smrti. Jen projdeme-li jimi, dovíme se, co je život, jaký je jeho smysl a jaký smysl celé přírody. *Záhada narození a smrti jsou základní a jediné filosofické otázky, ze kterých můžeme vyjít.* Nalezneme-li klíč, jímž si otevřeme tyto brány, abychom si rozřešily tyto záhady, dopátráme se záhady života. (...) Ano: jediné otázky narození a smrti otevrou nám cestu k záhadě života. Jenom zde možno nalézt pevný základ a přesné východisko pro další filosofování. Je to zejména tajemství smrti, pod jehož zorným úhlem teprve se naučíme oceňovat život. Jenom ten, kdo jasně a přesně si uvědomí, jaká tajemství, hlubší než propasti kosmu bez hranic a dna, jsou skryta v pojmech narození a smrti, jen ten pochopí, že existuje filosofický problém, co je lidský život a jaký je jeho smysl. (...) Také Otokar Březina ve své krásné stati *Dílo smrti* píše, že „jasné vidění smrti jako posledního cíle pozemské cesty je jedním z největších objevů člověka na zemi, královská a tragická výsada, která ho staví nad všechny bytosti v tvorstvu... Stupeň tohoto poznání liší se dle jasnosti, jak intenzivně pocítujeme život... Pohled na smrt byl člověku dobyt prací největších duchů, a byl dobyt, aby udržoval, rozvíjel, znádherněl, zesílil a zlaskavěl život... Ke každému vyššímu životu jde se řadou smrtí“.